

A Magyar Természettudományi Múzeum és a Balkán-kutatás

Hazai kutatók a Balkánon a XVIII. századtól

A Balkán természettudományos feltárásában már a kezdetektől kiemelkedő volt a magyar kutatók szerepe. A Balkánon a több évszázados – egyes helyeken a múlt század tízes éveitől tartó – török uralom sokáig lehetetlenné tette, vagy erősen megnehezítette az ott folyó tudományos kutatásokat, még az 1900-as években sem volt ritka, hogy egy-egy expedíció tagjai közül többen nem tértek vissza. S bár már az 1700-as évek végétől vannak adatok a Balkánról, a félsziget belsőbb, elzártabb területei sok tudományterület számára még ma is jórészt ismeretlenek. Különösen igaz ez Albániára, ahová a sokáig

Valbona-völgy (Észak-Albánia)

tartó török uralom, a két világháború közötti zavaros politikai helyzet és a II világháború utáni politikai elzárkózás eredményeként csak kevés kutató tudott eljutni és gyakorlatilag lehetetlenné vált a kutatás az 1970-es évektől, mikor az ország külpolitikai kapcsolatai Magyarországgal is erősen megromlottak.

Ostrovica hegység (Dél-Albánia)

Számos, a Balkánon kutató botanikusunk és zoológusunk a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársaként szervezett expedíciókat a félsziget különböző pontjaira. Az utakról készült leírások, beszámolók értékes adatokat szolgáltathatnak a szűkebb szakmai közönségen kívül néprajzkutatók, történészek számára is.

Az alábbiakban kronológiai sorrendben igyekszünk bemutatni azokat a magyar kutatókat, akik a Balkán természettudományos feltárásában kiemelkedő jelentőséggel bírnak, eredményeik Európa-szerte ismertek és elismertek. Gyűjteményük balkáni anyagait a Magyar Természettudományi Múzeum őrzi.

A Kárpát-medencei flóra kutatásában úttörő KITAIBEL Pál (1757–1817) 1794-es és 1802-es útjai során is járt a Velebit-hegységben (mai Horvátország). WALDSTEIN Ádámmal közösen jelent meg élete fő műve a „*Descriptiones et Icones Plantarum Rariorum Hungariae*”, melyben közel 300 taxont tárgyalnak. Nevükhöz összesen 222 taxon leírása kötődik, többet közülük KITAIBEL balkáni útja során gyűjtött, mint az *Achillea croatica* Kit. apud. Weinm.-t, a *Rosa croatica* Kit.-t vagy a *Hieracium croaticum* Waldst. et Kit.-t.

FRIVALDSZKY Imre (1799–1870) Balkánra irányuló gyűjtőútjait saját maga finanszírozta, a Macedóniába, Törökországba (Ruméliába) és a Balkán-hegység lábához szervezett expedíció (1833) eredményeként felfedezett egy új növény-génuszt (*Haberlea* Friv.), valamint további 3 növény-, 10 lepke-, 24 bogár- és 3 csigafajt. Az 1835–1836-ban szintén a Balkán-hegységbe és Macedóniába szervezett újabb expedíciójának eredménye 18, a tudományra új faj (6 növény-, 3 lepke- és 9 bogárfaj). Összességében jóval több mint száz növényfajt írt le a Balkán területéről.

Az általa leírt virágos növények közül megemlítendő pl. a *Silene roemeri* Friv. és a *Symphytum ottomanum* Friv., a bogarak közül pl. a *Carabus cavernosus* Friv. és *Dorcadion triste* Friv. és számos általa felismert és róla elnevezett további faj, mint pl. a *Gobius frivaldszkyi* Heck. nevű halfaj. Szintén ő írta le a balkáni gerlének (*Streptopelia decaocto* Friv.) nevezett madárfajt, melyet sajátos hangjáról a tráciai lakosság is jól ismert és azt tartotta róla, hogy árvalányhajtól változott galambbá – az 1930-as évektől ez a faj a Kárpát-medencében is megjelent és mára nálunk közönségessé vált.

Jelentős eredményeket ért el a Balkán flóra kutatásában JANKA Viktor (1837–1890). Gyűjtött a mai Bulgária és Görögország területén, útjainak eredményeként írta le például a *Nectaroscordum bulgaricum* Janka (Alliaceae), *Peucedanum macedonicum* Janka (Umbelliferae) és *Serratula thracica* Janka (Compositae) fajokat.

BRANCSIK Károly (1842–1915) orvos, zoológus, a Trencsénvármegyei Múzeum egykori igazgatója három ízben tett hosszabb gyűjtőutat Dalmáciában, Boszniában és Hercegovinában (1885, 1888, 1905) az ott gyűjtött és feldolgozott anyag révén komoly érdemeket szerzett ezen területek faunájának és flórájának kutatásában.

Korábban a balkáni flóra legjobb ismerőjének tartották DEGEN Árpádot (1866–1934), aki már fiatalon, LOJKA Hugó lichenológussal járt Boszniában és Hercegovinában (1886). Később gyűjtött Törökországban, Görögországban, és 1905-től tartó módszeres munkájának eredményeként született meg a ma Horvátországhoz tartozó Velebit hegység négykötetes flóra-monográfiája (*Flora Velebitica*, 1936–1938). Az általa leírt növényfajok száma több száz, ezek jelentős része balkáni (pl. *Seseli serbicum* Degen, *Aster albanicus* (Degen) Degen, *Crepis turcica* Degen et Baldacci stb.).

Fajokat nemcsak saját, hanem mások gyűjtéseiből is leírt, feldolgozta például DÖRFLER macedóniai, Antonio BALDACCI bolognai tanár albániai, FIALA Ferenc boszniai, hercegovinai és montenegrói és DIECK Šar-Dagh- és Badicka Karašitza hegységi növénygyűjtéseit. A BALDACCI által a dél-albániai Nemërçkë hegységben gyűjtött *Astragalus*-fajt (Leguminosae) megtalálója tiszteletére *Astragalus baldacci* Degen-nek nevezte el. Nevének állít emléket az August HAYEK által leírt *Degenia* (Cruciferae) növénynemzetség, valamint számos balkáni faj, mint a *Ranunculus degenii* Kümm. et Jáv. (Ranunculaceae), *Dianthus degenii* Bald. (Caryophyllaceae) vagy a *Galium degenii* Bald. ex Degen (Rubiaceae).

Az általa indított Magyar Botanikai Lapok korának egyik legjelentősebb botanikai folyóirata, mely elsősorban a Balkán flórájával foglalkozik. Saját, és mások gyűjtéseiből származó herbáriumuk Európa egyik legnagyobb magánkézben levő balkáni növénygyűjteménye volt.

Nopcsa Ferenc
(1877–1933)

A Balkán kutatói számára ma is alapmű báró NOPCSA Ferenc (1877–1933) geológus és paleontológus „*A legsötétebb Európa*” című munkája. Nopcsa 1903-tól kezdve számos alkalommal járt Észak-Albániában, kutatásainak eredményét az élete egyik főművének tartott „*Geographie und Geologie Nordalbaniens*” című monográfiában foglalta

Gyalina nopcsai Riedel, Fehér et Eröss

össze, de geológiai és paleontológiai kutatásai mellett felbecsülhetetlen értékű néprajzi anyagot is gyűjtött. Emlékét őrzi többek között az Albániából leírt *Gyalina nopcsai* Riedel, Fehér et Eröss, 1996 nevű csigafaj.

A világ számos táján járt CSIKI Ernő (1875–1954) rovarász; Szibéria, Mongólia és Kína mellett az első világháború előtt gyűjtött Boszniában és Dalmáciában (1906), majd a világháború alatt Albániában (1916–1918), ekkor az Osztrák–Magyar Monarchia Észak-Albániába történő bevonulása – mely a hazai minisztérium tudománypártolásával párosult – lehetővé tette a megszállt területek intenzív tudományos feltárásának megkezdését. Útjai során a különféle állatok mellett növényeket is gyűjtött, mely gyűjtések szintén a Magyar Természettudományi Múzeumban találhatóak.

Az Osztrák–Magyar monarchia csapatainak Albánia északi részébe való benyomulása tette lehetővé, hogy a Kultuszminisztérium költségén JÁVORKA Sándor (1883–1961) növénytan kutatókat végezhesen 1916–1918 között Észak-Albánia mészkő-hegyvidékén és szerpentin-területein. Az útjai során gyűjtött anyagból írta le például a Nopcsa Ferencről elnevezett *Gentiana nopcsae* Jáv. (Gentianaceae) és a gróf TELEKI Pál (aki akkor a JÁVORKA útját megszervező MTA keleti bizottságának vezetője volt) tiszteletére elnevezett *Lunaria telekiana* Jáv. (Cruciferae) növényfajokat. Később is több alkalommal kerete fel a Balkán-félszigetet (Albánia 1955, Bulgária 1929).

SZATALA Ödön (1889–1958) saját költségen vett részt az MTA hercegovinai (1918), bulgáriai (1929) és görögországi (1932) expedícióin, későbbi bulgáriai (1954) és albániai (1956) gyűjtőútjait pedig már az MTA megbízásából tette. A Bolgár Tudományos Akadémia felkérésére elvállalta „*Bulgária zuzmóflórája*”-nak megírását. E munka végül nem készült el, eredményeit azonban két publikációban közölte.

Főleg harasztok kutatásával vált ismertté KÜMMERLE Jenő Béla (1876–1931), emellett azonban gyűjtött virágos növényeket és tengeri algákat is. Balkán-félszigeti gyűjtései főleg az Adria partvidékéről, Arbe- és Veglia szigetéről, valamint a Velebit hegységéből származnak, de 1918-ban kollégáival járt Észak-Albániában is.

JÁVORKA Sándorral és SZATALA Ödönnel járt Bulgáriában PÉNZES Antal (1895–1984) 1929-ben, melynek eredménye herbáriumi kiadványa a „*Flora Bulgarica Exsiccata*”. Ezen kívül is többször járt Bulgáriában (1935, 1936, 1938, 1960), illetve egyszer JAKUCS Pállal Macedóniában (1964). Számos balkáni taxont írt le, mint a *Vinca balcanica* Pénzés, a *Rhamnus albanica* Pénzés vagy a *Juniperus albanica* Pénzés.

PINTÉR László (1942–2002) malakológus, tanár, ferences rendi szerzetes. 1967 és 1999 között 18 gyűjtőutat szervezett Bulgária, Görögország, és az egykori Jugoszlávia területére. Ezek eredményeként számos új fajt fedezett fel. Elsősorban neki köszönhető, hogy néhány évtizeddel az 1956-ban bekövetkezett teljes pusztulása után, az MTM Puhatestű-gyűjteménye mára ismét Európa egyik legjelentősebb balkáni gyűjteményével büszkélkedhet.

A hazai balkán-kutatók sora még hosszan folytatható, hiszen sokan vettek részt a Balkánra szervezett expedíciókon, tanulmányutakon és publikáltak a területről új fajokat, járultak hozzá az egyes fajok elterjedésének minél jobb megismeréséhez. Ilyen például PANOCSEK József, WAGNER János, ANDRASOVSKY József, UJHELYI József vagy JAKUCS Pál, nemrégiben elhunyt akadémikus.

Kiemelendő, hogy kutatóink gyűjtőútjaik, expedícióik során többnyire nem csak saját szűkebb szakterületükre koncentráltak, hanem a lehetőségekhez mérten különböző állatokat és növényeket is gyűjtöttek, például a rovarász CSIKI Ernő gyűjtéséből írták le a róla elnevezett *Knautia Csikii* Jávorka et Szabó növényfajt. Sőt, természettudományos kutatóink gyakran publikálták a helyi közösségek építészetére, hagyományaira, szokásaira, néprajzára vonatkozó megfigyeléseiket, melyek fontos segítséget nyújthatnak a Balkán társadalomkutatói számára. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a Balkán flórájának és faunájának kutatói többnyire a Kárpát-medence élővilágának kutatásában is kiemelkedőt alkottak, így például JÁVORKA Sándor írta meg az első „*Magyar Flóra*”-t (1924), SZATALA Ödön „*Magyarország zuzmóflórája I–III.*”-t, CSIKI Ernő a Kárpát-medence futóbogarainak monográfiáját („*Die Käferfauna des Karpaten-Beckens*”, 1946) stb.

Balkán-kutatás ma a Magyar Természettudományi Múzeumban

A nagy elődök hagyományaira és az általuk összegyűjtött világviszonylatban is páratlan balkáni gyűjteményekre támaszkodva jelenleg is intenzív Balkán-kutatás folyik a Magyar Természettudományi Múzeumban. A kutatómunka alapját képezik a múzeum gyűjteményeiben őrzött kiemelkedő, számos típust és számos, még feldolgozatlan gyűjtést tartalmazó balkáni anyagok.

A múzeum munkatársai jelenleg zoológiai és botanikai kutatásokat végeznek a Balkán-félsziget területén, hangsúlyosan a terület legismeretlenebb részén, Albániában, emellett Bulgáriában, Szerbiában, és a többi balkáni államban is.

Az alábbiakban a Balkánon jelenleg is kutató munkatársainkat mutatjuk be röviden.

[Kontschán Jenő](#) 2002 óta végez talajzoológiai felméréseket, ennek eredményeként eddig 8 új faj került leírásra (Albánia: 4, Horvátország: 2, Macedónia: 1, Görögország: 1), és számos faunára új fajt sikerült kimutatni (Albánia: 25, Bulgária: 10, Horvátország: 10, Szerbia-Montenegró: 10, Macedónia: 5).

[Fehér Zoltán](#) A Balkán puhatestű faunájával (taxonómia, állatföldrajz, filogeográfia) foglalkozik, azon belül is kiemelten a Cochlostomatidae és Clausiliidae családokkal. 1992 óta 21 gyűjtőutat szervezett Albánia, Görögország, Bulgária valamint az egykori Jugoszlávia területére, melyek eredményeként közel 50 tudományra új faj került elő.

[Murányi Dávid](#) 1996 óta kutatja a Balkán álkérész-faunáját (Plecoptera), emellett eredményeket ért el az Odonata és Opiliones rendek kutatásában.

[Papp Beáta](#) 1991-től foglalkozik a Balkán mohafldrájának kutatásával. Többéves görögországi, bulgáriai, szerbiai, akadémiai és más együttműködések keretében 24 gyűjtőúton vett részt. 108 új mohafaj előfordulását mutatták ki Szerbiában, ami a jelenleg ismert szerbiai mohafldra 17%-a és 10 európai szinten veszélyeztetett, európai vörös könyves mohafaj 25 populációját fedezték fel.

[Lökös László](#) 1996-tól kezdte meg a Balkán-félsziget zuzmófldrajjának kutatását. Több görögországi, szerbia-montenegrói, bosznia-hercegovinai gyűjtőúton vett részt, akadémiai és más együttműködések keretében.

[Barina Zoltán](#) és [Pifkó Dániel](#) 2003-tól több alkalommal gyűjtöttek szerbia-montenegrói nemzeti parkok területén növényeket, majd 2004-től 5 albániai gyűjtőúton vettek részt. A kutatás kezdeti eredményeit mutatja az Albánia területéről a 2005-ös utak során kimutatott 9, az ország területére nézve új faj.

A MTM legfontosabb balkáni projektjei:

- Albánia eddig ismeretlen hegyvidéki területeinek faunisztikai feltárása (Fehér Zoltán, Kontschán Jenő, Murányi Dávid) [együttműködésben a Tiranai Egyetemmel és Természettudományi Múzeummal]
- Védett területek kriptogám (moha és zuzmó) fldrajjának feltárása Észak-Görögországban, Krétán, Szerbiában és Montenegróban (Lökös László, Papp Beáta).
- A folyóvizekben élő mohák vízminőség indikáló szerepének vizsgálata Görögországban és Bulgáriában (Papp Beáta).
- Mediterrán vegetációtípusok degradációjának bioindikációja moha és zuzmó vegetációjuk alapján (Lökös László, Papp Beáta).
- Szerbia-Montenegró védett területeinek virágos növény és kriptogám (moha és zuzmó) fldrajjának feltárása (2000–2005 – Szerb Természetvédelmi Hivatal, Belgrád) (Barina Zoltán, Lökös László, Papp Beáta, Pifkó Dániel).